

**ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ВОЛИНІ ТА ПОДІЛЛЯ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ (КІНЕЦЬ ХІХ –
ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

У статті визначено вплив муніципальних органів на розвиток культурної ланки життя міст Волинської та Подільської губерній наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: дума, управа, бібліотека, музей, театр, кінотеатр.

Налагоджена робота театрів, музеїв, бібліотек тощо завжди є важливою складовою сфери послуг будь-якої цивілізованої громадської спільноти. Розвиток культури підвищує загальний рівень освіченості соціуму, а також, певною мірою, формує його світогляд. Відтак органам державного та місцевого управління необхідно сприяти прогресу цих ланок суспільного життя.

Роботу органів міського громадського управління Волині та Поділля в галузі культури, вплив театрів, музеїв тощо на духовне та патріотичне виховання населення вивчали А. Безуглий та П. Слотюк [1, 64 – 66], С. Блашкевич, В. Дацун та Р. Кондратюк [2, 270], О. Завальнюк та О. Комарніцький [3, 67 – 68], В. Іваневич [4, 136]. Вони розповідають про міські бібліотеки, театри, інші культурно-просвітницькі заклади на Волині та Поділлі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. При цьому для них спільною є думка про відсутність належної кількості коштів для нормального розвитку культури в цих регіонах. Разом з тим, можна констатувати відсутність загального комплексного дослідження з вказаної теми.

Мета статті – з'ясувати значення муніципальних органів у розвитку культури в містах Волині та Поділля наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.; визначити рівень їх допомоги у створенні й фінансуванні бібліотек, театрів та інших установ.

Для культурного розвитку населення, перш за все, важливе значення мала підтримка міським самоврядуванням бібліотек. Так, житомирське міське управління передавало кошти для місцевої бібліотеки-читальні

попечительства про народну тверезість, а після відмови останнього у 1905 р. від таких субсидій повністю взяло читальню на своє утримання. Щорічний бюджет бібліотеки дорівнював 1200 руб. Вона мала більше 650 абонентів і володіла 4682 томами книг [5, 140]. У 1902 р. рішення про будівництво бібліотеки прийняла Вінницька міська дума. Проте лише через п'ять років її було відкрито після спорудження невеликого приміщення. Незважаючи на це вже через два роки бібліотека обслуговувала 1800 читачів [6, 105]. У Житомирі міська публічна бібліотека-читальня була заснована місцевою думою у 1896 р. [7, 19]. На початку XX ст. ця установа перебувала в поганому стані. Не вистачало коштів для ремонту її приміщень, внаслідок чого псувалася література. Водночас міська управа не надавала достатнього для цього фінансування [8, 3].

Роль органів міського громадського управління в організації бібліотечної справи в невеликих містах в порівнянні з більшими була значно суттєвішою. Можна розглянути статут публічної бібліотеки ім. О. Пушкіна в Гайсині, яка була відкрита наприкінці 1900 р. Засновником цього закладу було міське громадське управління. Воно асигнувало бібліотеці щорічну субсидію у 150 руб. Крім цього, джерелами прибутків бібліотеки були щорічні членські внески читачів, приватні пожертвування, плата за користування літературою та збори з концертів, вистав та інших розважальних заходів, які влаштовувалися для поповнення її бюджету. Літературний фонд складали російські книги, журнали й газети. На чолі бібліотеки стояв розпорядчий комітет у складі шести осіб. До його складу входили міський голова і представники місцевих двокласного та духовного училищ як постійні члени, а також троє змінних за вибором загальних зборів членів бібліотеки. Очолював комітет міський голова. До обов'язків цього органу входили призначення бібліотекаря, нагляд за майном, щомісячна ревізія бібліотеки, пошук коштів для покращення її фінансового стану та поповнення літературою. Крім цього, комітет складав щорічний звіт про роботу, який надсилався міській управі. До загальних зборів членів бібліотеки входили ті, хто асигнував на її відкриття та сплачував щорічно на

утримання не менше 3 руб., або ж зробив одноразовий внесок не менше 30 руб. [9, 14 – 19]. Подібними були правила роботи Могилів-Подільської бібліотеки, відкритої у 1912 р., які встановила міська дума. Вона визначала порядок розподілу коштів та звітністю бібліотеки. Одним із положень зазначалося, що читальня повинна мати виключно літературу, яка не є вилученою з обігу державною адміністрацією [10, 4]. В лютому 1902 р. міністр внутрішніх справ затвердив статут Проскурівської міської публічної бібліотеки ім. О. Пушкіна. У своїй діяльності бібліотека була підзвітна міській управі. Міська дума затверджувала протоколи зборів розпорядчого комітету, списки членів бібліотеки [11, 335]. Ці установи у провінції не отримували субсидій від держави, в їх управлінні не брали участь представники губернської адміністрації. Тобто, організація бібліотечної справи тут залежала практично лише від міського управління.

Російські публічні бібліотеки в губернських центрах менше залежали від контролю міських дум. Вони діяли під попечительством губернаторів, які призначали кількох членів розпорядчих комітетів та затверджували рішення бібліотечної адміністрації. В управлінні бібліотек Кам'янця-Подільського та Житомира брали участь члени різних організацій, наприклад, земського управління. Водночас міське управління подільського губернського центру лише в 1908 р. отримало місце в адміністрації цього закладу, а розпорядчий комітет житомирської бібліотеки у квітні 1909 р. взагалі вирішив, що немає потреби у включенні до свого складу представника міської думи [9, 31]. Зрештою, ці установи отримували щорічну субсидію від держави. Щоправда вона була вкрай обмеженою і не могла суттєво сприяти покращенню бібліотечного господарства. Літературні фонди російських публічних бібліотек Житомира і Кам'янця-Подільського були досить об'ємними – на 1909 рік відповідно 22070 та 14477 томів. Замовлень на книги було зроблено більше 30 тис. в рік. Тобто, бібліотеки мали багато літератури та користувалися популярністю у читачів. Водночас держава не поспішала схвально відповідати на багаторазові клопотання губернаторів про збільшення грошової допомоги цим установам. Більше

того, субсидії зменшилися з 3 тис. руб. до 1600 для Житомирської та 800 для Кам'янець-Подільської бібліотеки. За умов дефіцитних бюджетів й міські управління не могли собі дозволити суттєвих асигнувань. Кам'янець-Подільська міська дума щорічно передавала місцевій бібліотеці лише 300 руб. [9, 24]. Внаслідок цього робота останньої значно ускладнювалася. У квітні 1905 р. голова розпорядчого комітету Кам'янець-Подільської російської публічної бібліотеки Т. Червінський повідомив губернатора про те, що цей заклад дуже обмежений у коштах, не має змоги вже протягом багатьох років поповнюватися новими виданнями, тому поступово занепадає й перетворюється на провінційну читальню [3, 66 – 67]. Невисокою була й заробітна платня працівників бібліотек. Так, бібліотекарі в Житомирі та Кам'янці-Подільському за рік отримували 250 руб. й належали до групи державних службовців з найнижчими прибутками [12, 46].

Таким чином, діяльність бібліотек у містах Волині та Поділля наприкінці XIX – на початку XX ст. значно ускладнювалася через постійний дефіцит коштів, які були в їх розпорядженні. Однією з причин такої ситуації була відсутність або обмеженість фінансової допомоги цим закладам з боку органів міського громадського управління. Навіть у губернських центрах міське самоврядування не мало змоги надавати суттєві субсидії російським публічним бібліотекам. У провінційних містах бібліотечна справа через відсутність коштів у самоврядування та бідність населення взагалі була на початковому рівні.

Наступною формою підтримки та розвитку культури було відзначення пам'ятних дат в історії Російської імперії. Зокрема, можна відзначити святкування сотої річниці перемоги у Вітчизняній війні 1812 року. Наприкінці серпня – восени 1912 р. органи громадського управління міст Волині та Поділля після пропозиції губернаторів провели низку заходів, спрямованих на вшанування цієї знаменної події. В Рівному було організовано народні читання в театрі та кінотеатрі. Також проводилися святкові урочистості та гуляння для населення за участі оркестру військової

музики. Для військ, які перебували в місті, влаштували спортивні ігри та фейерверк. Потрібно відзначити, що одним із завдань, що ставилися перед міським управлінням за вказівкою губернатора, було “зближення народу з військами”. Для цього солдатам дозволили взяти участь у святкуванні разом з населенням [13, 3]. А Житомирська міська дума постановила перейменувати одну з вулиць міста у вулицю 1812-го року, закупити книги про цю війну, щоб роздати їх учням початкових шкіл, та асигнувати кошти на спорудження пам’ятника імператору Олександрю I [14, 62-зв].

Відзначаючи п’ятдесяту річницю проголошення Маніфесту про скасування кріпацтва, збори уповноважених Дубна постановили прийняти на міські кошти сплату за навчання шести учнів місцевого училища. Їх мала вибрати муніципальна влада з числа найбідніших дітей. Цікавим виглядає те, що кількість вакансій мала бути розподілена порівну (по дві) між православним, католицьким, та іудейським населенням [15, 56].

Іншою пам’ятною датою цього періоду було 300-річчя правління Дому Романових в Росії, яке відзначалося на початку 1913 р. Так, Луцька міська дума організувала проведення хресних ходів до соборного храму, святкового молебню, а також військового параду вулицями міста. Крім цього, для незаможних жителів Луцька влаштували благодійні обіди за міські кошти. У святкуванні взяли участь і навчальні заклади. У всіх школах міста зачитали доповіді про значення цього свята, а в міській гімназії після урочистостей організовано бал для учнів [16, 30-зв].

Під час відзначення сторіччя приєднання Південно-Західного краю до Російської імперії міський голова та православні гласні Луцька в липні 1893 р. брали участь у святковій процесії, організованій місцевим православним братством [17, 42]. А Кам’янець-Подільська міська дума для відзначення сотої річниці приєднання Поділля до Російської імперії постановила провести низку заходів. Зокрема, член Подільського єпархіального історично-статистичного комітету Є. Сіцинський написав історію м. Кам’янця-Подільського. Один примірник цього видання міський голова передав імператору Миколі II. Також були проведені урочисті збори в

будинку міської управи та народні святкування на бульварах. Міська бібліотека організувала лекцію, присвячену цій річниці [18, 20].

Крім річниць певних подій муніципальні органи вшановували й ювілеї визначних осіб. Так, у 1899 р. Житомирська міська дума підтримала рішення ініціативної групи щодо встановлення в місті пам'ятника О. Пушкіну. Слід відзначити, що в цьому випадку міське самоврядування Житомира не погодилося з рішенням волинського губернатора, який не вважав за потрібне вшановувати 100-річний ювілей поета. Дума знайшла компромісний варіант у вигляді рішення встановити пам'ятник не на державні або муніципальні кошти, а за рахунок добровільних пожертвувань. При цьому його макет та ескіз були виготовлені безкоштовно. У травні 1899 р. за участі представників міського самоврядування пам'ятник О. Пушкіну урочисто відкрили [19, 209]. А в січні 1913 р. Балтська міська дума отримала дозвіл від уряду на встановлення пам'ятника імператору Олександрові II. Його виготовлення на художньому металоливарному заводі у Санкт-Петербурзі коштувало думі 1525 руб. [20, 19].

Але в деяких випадках фінансова бідність змушувала органи міського громадського управління відмовлятися від святкування пам'ятних дат. Зокрема, у травні 1909 р. після запиту губернатора про те, як міста будуть відзначати річницю перемоги у Полтавській битві, Луцька міська дума, “поділяючи важливість та історичне значення ювілейного торжества 200-річчя Полтавської перемоги”, через відсутність коштів відмовилася від участі у ньому, обмежившись вітальною телеграмою на адресу Комітету з організації святкування [21, 59-зв].

Отже, органи міського громадського управління не забували відзначати пам'ятні дати в історії своєї держави. Разом з тим місцеві органи державної влади не дозволяли їм згадувати про українських культурних діячів. На початку 1914 р. комісія, призначена Кам'янець-Подільською міською думою, постановила на честь річниці до дня народження Т. Шевченка назвати його ім'ям одну з міських шкіл та вулицю, влаштувати урочисте засідання думи, прочитати реферат про діяльність поета та

організувати в міському будинку вечір, присвячений його пам'яті. У відповідь на це генерал-губернатор розіслав керівникам губерній циркуляр, у якому забороняв проведення будь-яких заходів публічно-громадського характеру на вшанування пам'яті Т. Шевченка. Губернатори мали повідомити про це міських голів та старост [22, 1, 3]. Таким чином, будь-яке відзначення подій, які стосувалися української національно-культурної діяльності, було неможливим, і тільки після Лютневої революції 1917 р. ці обмеження зникли. У 1917 р. демократичні зміни зумовили розвиток культурного життя різних національностей. Зокрема, в Житомирі у квітні цього року було поставлено перший спектакль єврейською мовою, а весь травень у міському театрі ставилася єврейська оперета [23, 49]. Того ж місяця у Новограді-Волинському за згоди міської думи на майдані перед залізничним вокзалом було організовано виставку. На ній кожна національна громада міста створила композицію, у якій відобразила своє уявлення про рідну символіку. Представники українців, поляків, євреїв та росіян були одягнуті у свої національні костюми та представляли садиби, оформлені за відповідними народними традиціями та побутом [24, 259].

Важливу роль у культурному і духовному розвитку суспільства завжди відігравало театральне мистецтво. Проте на Волині та Поділлі на межі XIX та XX ст. лише великі міста могли дозволити собі утримання театрів. Так, в 1910 р. було споруджено будинок для міського театру у Вінниці. Він був зменшеною копією Київського оперного театру. Мав залу на 1000 місць, невеликий вестибюль, фойє на другому поверсі, сцену й службові кімнати. У той час небагато міст, подібних до Вінниці, мали такі зручні й гарні театральні приміщення [6, 89]. При цьому слід зауважити про вагому роль у процесі заснування Вінницького театру міського голови М. Оводова, який, незважаючи на те, що спочатку генерал-губернатор Ф. Трепов заборонив його будівництво, все ж таки згодом зумів отримати відповідний дозвіл керівника Південно-Західного краю [1, 64].

Театри в містах знаходилися у віданні органів самоврядування. Зокрема, так було в Житомирі. Підтримання в належному стані театального

приміщення та організація сезонів цілком знаходилися в руках міського управління. Один з гласних Житомирської міської думи відповідав за театральні справи. Він мав бути присутнім на виставах, слідкувати за порядком в залі та на сцені. Для утримання театру містом виділялася субсидія в розмірі 3 тис. руб. [2, 270].

Антрепренери, які хотіли орендувати на сезон театральне приміщення, укладали угоду з міським управлінням. Наприкінці січня 1906 р. Житомирська міська дума дозволила одній з театральних труп постановку спектаклів протягом місяця. Вистави могли проходити польською мовою за умовами, поставленими міською театальною дирекцією. При цьому на користь міста відраховувалися 5% валового прибутку, сплачувалося по 3 руб. з кожного спектаклю за використання стільців. Крім цього, до міської каси надходили кошти, отримані за користування гардеробом. Важливе значення мала грошова застава, яку передавала трупа управі перед початком виступів [25, 3].

Можна стверджувати, що театри в містах Волині й Поділля наприкінці XIX – на початку XX ст. фінансово не були повністю забезпечені. У деяких випадках серед причин цьому були й етнонаціональні чинники. Зокрема, подільський губернатор наприкінці 1907 р. в листі до генерал-губернатора зазначав, що міський театр у Кам'янці-Подільському не знаходить підтримки євреїв та поляків, які складали переважну більшість населення міста. Вони принципово відмовлялися поділяти ідеї розвитку російського театру, внаслідок чого він існував практично лише завдяки субсидіям з боку міста та держави. Відсутність коштів зумовлювала бідність театального репертуару та неможливість запрошення талановитих акторів, які вимагали більшої платні. Це, в свою чергу, зменшувало інтерес до вистав у населення. Наслідком була тенденція до зменшення прибутків театральних установ. Театр у Кам'янці-Подільському щорічно мав дефіцит близько 7 тис. руб. [26, 1]. Не небагато кращою була ситуація і в Житомирі. Ще гірше стало в 1911 р., коли уряд скасував державну субсидію російським театрам у Південно-Західному краї.

Крім постійно діючих у містах могли встановлюватися літні театри, а також сцени для вистав. У таких випадках, як правило, органи міського громадського управління надавали приватним особам право на оренду землі або приміщень. Так, в лютому 1909 р. Проскурівська міська дума постановила передати Івану та Миколі Дужакам землю на міському бульварі на 10 років під побудову літнього театру. Підприємці за свої кошти організували освітлення бульвару газово-розжарювальними ліхтарями, а для забезпечення у ньому порядку наймали двох сторожів. Після закінчення терміну оренди приміщення театру мало перейти у власність міста [27, 108]. Такі угоди були вигідними для всіх. Приватні підприємці отримували прибутки від вистав, місто позбавлялося витрат на утримання бульвару, а міські жителі мали змогу відвідувати концерти. Однак при цьому провінційні міста не користувалися попитом у театральних діячів через відсутність комунікацій та неможність населення.

Таким чином, розвиток театального мистецтва у містах Волині та Поділля наприкінці XIX – на початку XX ст. постійно гальмувався через відсутність коштів. Театри підпорядковувалися органам муніципального самоврядування, однак лише міське управління Вінниці надавало суттєві асигнування на статті витрат, які стосувалися театального мистецтва. Не надто великими були і державні субсидії. Це в певній мірі гальмувало розвиток театального мистецтва.

Органи міського громадського управління намагалися підтримувати й інші види мистецтва. Зокрема, влітку 1909 р. Кам'янець-Подільська міська дума безкоштовно передала ділянку землі під побудову художньо-ремісничої керамічної майстерні [28, 3]. Вона ж надавала субсидії художній школі, яка діяла в Кам'янці-Подільському під керівництвом В. Розвадовського у 1905 – 1908 роках. Це був єдиний навчальний заклад такого типу, у якому навчання велося українською мовою. У 1908 р. його закрили через демократичні погляди В. Розвадовського та популяризацію народного мистецтва [4, 136]. А на утриманні Проскурівської міської думи перебувала міська картинна галерея [29, 68].

Важливим кроком у розвитку культури Поділля стало заснування у травні 1918 р. у Вінниці історико-побутового музею. Це було здійснено за ініціативи Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток. Фінансову допомогу для відкриття музею надали державні та громадські організації Поділля. Серед інших установ свій внесок у цю справу зробила й Вінницька міська дума, яка передала музею 5 тис. руб. Він складався з художньо-промислового, археологічного, етнографічного, нумізматичного та кількох інших відділів, а метою його діяльності було зібрання різного роду культурних цінностей, періодична організація публічних виставок, лекцій, співбесід, а також видання власного друкованого органу [30, 6].

Поширеними заходами серед органів міського громадського управління Волині та Поділля були асигнування коштів для виконання церковних співів. Зокрема, Летичівська міська дума щороку призначала кошти на утримання хору при місцевій церкві, яка самостійно була не в змозі це робити [31, 11].

Новим жанром, який з'явився на початку ХХ ст., було кіномистецтво. З роками воно набуло поширення у великих містах. Так, у 1913 р. в Кам'янці-Подільському працювали 6 кінотеатрів [32, 5-зв]. Міське управління регулювало діяльність цих установ, а їх власники сплачували спеціальний податок до муніципальної скарбниці. Також муніципальні органи мали право регулювати діяльність кінотеатрів. Кам'янець-Подільська міська дума в січні 1915 р. видала подібну постанову. Кінотеатри мали перебувати виключно в кам'яних будинках, що мають не більше двох поверхів. Велика увага приділялася заходам протипожежної безпеки. Зокрема, наголошувалося на тому, що сходи мають бути кам'яними, приміщення повинні провітрюватися та мати кілька виходів. Освітлення кінотеатрів було електричним, проте в деяких випадках використовувалися свічки в ліхтарях [33, 87]. Таким чином, новий вид мистецтва, кінематограф, також привернув увагу органів міського управління.

Таким чином, робота органів міського самоврядування Волині та Поділля у сфері культури наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. була досить

багатогранною. Так, вони займалися розвитком бібліотечної справи, зокрема заснуванням та фінансуванням громадських бібліотек-читалень, а також розробкою правил користування літературою. Також міста утримували театри та контролювали проведення вистав. Крім цього, громадське самоврядування засновувало художні школи, встановлювало порядок роботи міських кінотеатрів тощо. Окремо необхідно відзначити проведення культурно-масових заходів з нагоди відзначення роковин подій, пам'ятних у російській історії. Разом з тим, діяльність міського самоврядування в культурній сфері суспільного життя гальмувалася постійним дефіцитом коштів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Безуглий А.І. Деякі особливості становлення вінницького муздрамтеатру та його вплив на формування культурного середовища міста в першій чверті 20 ст. / Безуглий А.І., Слотюк П.В. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія: зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. Григорчука П.С.]. – Вінниця: б. в., 2001. – Вип. 3. – С. 63 – 67.
2. Блашкевич С.Е. Театрально-музичне життя Житомира наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. / Блашкевич С.Е., Дацун В.В., Кондратюк Р.Ю. // Житомирщина на зламі тисячоліть / [відп. ред. М.Ю. Костриця]. – Житомир: М. А. К., 2000. – С. 269 – 271. – (Науковий збірник “Велика Волинь”: праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині; вип. 21).
3. Завальнюк О. Кам'янець-Подільська російська публічна бібліотека наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Завальнюк О., Комарніцький О. // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність : збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції “Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків” (16 – 17 травня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський: КПДУ, інформаційно-видавничий відділ. – 2004. – С. 66 –69.

4. Іваневич В. До витоків Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи / Іваневич В. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія: зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. П.С. Григорчука]. – Вінниця: б. в., 2003. – Вип. 6. – С. 134 – 138.
5. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУК). – Ф. 442. – Оп. 662. – Спр. 310. – 240 арк.
6. Вінниця. Історичний нарис / [відп. ред. В.О. Птущенко]. – Вінниця: Книжково-газетне видавництво, 1964. – 356 с.
7. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 657. – Спр. 57. – 22 арк.
8. Волинь. – 1901. – 4 сент.
9. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 662. – Спр. 181. – 65 арк.
10. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 664. – Спр. 246. – 14 арк.
11. Кубіна К. Подільські бібліотеки на рубежі ХІХ – ХХ ст. / Кубіна К., Кульбаба Л. // Місто Хмельницький у контексті історії України / [гол. ред. кол. С.І. Мельник]. – Хмельницький – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 335 – 338. – (Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля; вип. 2).
12. Молчанов В.Б. Життєвий рівень міського населення Правобережної України (1900 – 1914) / Молчанов В.Б. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 318 с.
13. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 1. – 43 арк.
14. Державний архів Житомирської області. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1120. – 64 арк.
15. ДАРО. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 11. – 462 арк.
16. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 920. – 62 арк.
17. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 646. – Спр. 16. – 59 арк.
18. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). Ф. 117. – Оп. 4. – Спр. 12. – 64 арк.

19. Костриця М. Житомир: підручна книга з краєзнавства / Костриця М., Кондратюк Р. – Житомир: Косенко, 2006. – 464 с. ; іл.
20. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 664. – Спр. 319. – 20 арк.
21. ДАВО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 875. – 187 арк.
22. ДАХО. – Ф. 409. – Оп. 1. – Спр. 192. – 66 арк.
23. Басара Г.Б. Політичне та соціокультурне життя міст Великої Волині на початку української революції / Басара Г.Б. // Історія міст і сіл Великої Волині / [голов. ред. М.Ю. Костриця]. – Житомир: ППМ Г. Косенко, 2002. – С. 44 – 51. – (Науковий збірник “Велика Волинь”: праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині; вип. 25, ч. 1).
24. Ваховський В.С. Новоград-Волинський 1917-го року / Ваховський В.С., Коган Л.Г. // Історія міст і сіл Великої Волині / [голов. ред. М. Костриця]. – Житомир: ППМ Г. Косенко, 2002. – С. 258 – 261. – (Науковий збірник “Велика Волинь”: праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині; вип. 25, ч. 1).
25. Волинь. – 1906. – 28 янв.
26. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 660. – Спр. 232. – 2 арк.
27. ДАХО. – Ф. 54. – Оп. 1. – Спр. 63. – 540 арк.
28. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 662. – Спр. 197. – 8 арк.
29. Стрельбіцька Н.І. Історичні аспекти зародження, розвитку і діяльності міського самоврядування міста Проскурова (70-ті р. ХІХ – 20-ті р. ХХ ст.) / Стрельбіцька Н.І. // Місто Хмельницький у контексті історії України / [гол. ред. кол. С.І. Мельник]. – Хмельницький – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2006. – С. 64 – 71. – (Студії Кам’янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля; вип. 2).
30. Державний архів Вінницької області. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 1784. – 6 арк.
31. ДАХО. – Ф. 117. – Оп. 1. – Спр. 784. – 32 арк.
32. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 666. – Спр. 69. – 35 арк.
33. ДАХО. – Ф. 117. – Оп. 1. – Спр. 942. – 87 арк.

**THE ACTIVITY OF MUNICIPALITY ON THE LANDS OF VOLYN AND
PODILLYA IN THE FIELD OF CULTURE AT THE END OF 19 –
BEGINNING OF 20 CENTURY**

The influence of municipal institutions on the development of the cultural life in the cities of the provinces of Volyn and Podillya was determined in the article.

Key words: дума, управа, library, museum, theatre, cinema.